

UDC 930.85(4-12)

YU ISSN 0350-7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXV

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),
MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,
DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,
SVETLANA M. TOLSTAJA (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),
KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE

2005

КРИТИКЕ, ПРИКАЗИ, ИЗВЕШТАЈИ

СЛАВЯНСКИЕ ДРЕВНОСТИ. ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ В ПЯТИ ТОМАХ,

Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах,
под общей редакцией Н. И. Толстого, т. 1 (1995), т. 2 (1999), т. 3 (2004),
Институт славноведения РАН, „Международные отношения“, Москва

Главна заслуга за израду словенског етнолингвистичког речника, енциклопедијског типа, под насловом *Славянские древности (Словенске старине)* припада истакнутом руском лингвисти Никити Иљичу Толстоју и његовом сараднику и животном сапутнику Светлани Михајловној Толстој. Њих двоје су разрадили концепцију речника, окупили групу изузетних сарадника, издали огледну свеску (*Этнолингвистический словарь славянских древностей. Проект словника. Предварительные материалы*, Москва 1984), а затим и први том речника (*Славянские древности*, т.1, А–Г, Москва 1995). Нажалост, годину дана после изласка првог тома умро је Никита Толстој, тако да је бригу о целом пројекту наставила Светлана Толстој. Под њеном редакцијом објављен је други (1999) и трећи том (2004), и настављен рад ка завршетку преостала два тома.

И пре овог пројекта више пута је на научним скуповима исказивана

идеја да се у облику речника прикаже словенска народна култура. Такав предлог је изложио још на Првом међународном скупу слависта, 1929. године у Прагу, Едмунд Шневајс, који је иначе објавио значајне радове о народној култури јужнословенских народа. Предлог је поново обнављан од других научника на Другом скупу слависта у Пољској 1934, а затим и на Четвртом скупу словенских географа и етнографа у Софији 1936. Значајан корак у систематизацији древних облика словенске културе у облику речника, представља дело издато у Пољској под називом *Słownik starożytności słowiańskich*. Издавање овог дела започето је 1961, док је завршни, седми том изашао 1982, а осми – додаци и индекс – тек 1991. Треба напоменути да је у Пољској, на универзитету у Лублину и под руководством проф. Ј. Бартмињског, покренута израда седмотомног енциклопедијског речника стереотипа у народној култури. До сада су издате две свеске првог

тома (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, Lublin 1996–1999).

Пре изношења идеје о изради речника „Словенске старине“ Н. И. Толстој и С. М. Толстој са својим сарадницима из сектора фолклора и етнолингвистике Института за славистику у Москви, отпочели су 1974. г. систематско изучавање народне културе Пољесја по унапред разрађеним принципима и упитницима. Показало се да је то врло архаична словенска зона, са разликама унутар себе које су, на основу теренских података, у њиховим радовима и картографски приказане. Из тих искустава произашао је Толстојев закључак да пре израде било каквог општег дела о словенској култури треба што детаљније описати регионалне особености културе. Другим речима, захтев је заснован на лингвистичком правилу: пре утврђивања општих значења речи, треба познавати што већи број њихових дијалектних облика. Дијакхронија у језику и народној култури, више пута је истицао Толстој, јесте развијена синхронија у простору. Зато би идеално било, да се пре израде општег етнолингвистичког речника словенска култура по истим принципима регионално опише. Пошто је то било реално неизводљиво, приступило се једино могућем решењу – почела је израда речника на основу до тада прикупљене (објављене и необјављене) грађе, а у исто време подстицани су регионални описи словенске народне културе.

Основне поставке и циљеве свог будућег речника, Толстојеви су изнели у свом саопштењу у Кијеву, 1983. године, на Деветом међународном конгресу слависта (Принципы, задачи и возможности составления этнолингвистического словаря славянских древностей // *Славянское языкознание. IX Международнѝй съ-*

езд славистов, Доклады советской делегации, Москва 1983, 213–231). Они су тада истакли да циљ њиховог речника није реконструкција старословенске културе, већ да он треба на одређени начин, у систематизованом облику да прикаже релевантну грађу из области словенске народне културе, што ће омогућити да се у другом кораку могу осветљавати питања, као што су етногенеза и етнокултурна историја Словена. Такође, ради свеобухватног изучавања парадигматике културе, тј. образаца промене њених јединица, потребно је да се сачини њихов пресек и да се оне сагледају у различитим реализацијама. Пошто се култура остварује различитим кодовима, који се могу преводити на „природни“ језик, као примарно средство моделовања стварности, неопходно је узимати у обзир да се један исти или сличан концепт може изражавати на плану космогоније, биљака, животиња, боја, бројева, облика итд.

Аутори су се определили за један тип описног, смисаоно-функционалног речника. У обради речничких јединица најчешће се полази од назива реалија које се дефинишу по доминантним елементима, а затим се на основу доступне словенске грађе описује њихова функција и семантика. За обраду су узете у обзир и неке одреднице које не могу бити подведене под реалије већ имају општије значење, као што су: *народна демонологија, духови места, игре над покојником, култна места, љубавна магија, народна медицина, мртвачки култ, народна метеорологија, чини, забране, жртва*, или су то семантичке опозиције значајне за „језик“ културе, типа: *млад/стар, мушко/женско, почитно/крајње, ново/старо, отворено/затворено* итд.

У поставке овог речника ушао је и захтев за поштовање *арелалних*

карактеристика реалија. Тај захтев може се упоредити и са захтевом Владимира Пропа да се једно фолклорно дело остварује низом својим варијаната, и да све њих треба узети у обзир приликом анализе значења тог дела. Недостатак неких митолошких речника је то што не указују на ареал распрострањења појаве која се описује, па се ствара утисак да је то општепозната појава. Такође, на једном или два примера тешко се да закључити да ли је нека појава део одређене културе са дугим трајањем, или је то нека новија позајмица, конфузно исказана, записана или намерно искривљена информација. Већ на почетку првог тома овог дела дато је *19 карата* дијалекталних зона у словенским земљама, које се у многим елементима поклапају са регионалним културним особеностима. Распрострањење неких појава посебно је картографисано у оквиру њихових описа на одговарајућим местима овог речника.

У избору реалија аутори се опредељују за критериј знаковне функције, односно „културне обележености“ – ако дати предмет или појава везују за себе и неке садржаје из домена културе, они се укључују у речник.

По структури речник обухвата осам категоријалних целина: 1. *Супстантиви* (предмети и појаве), 2. *Биљке*, 3. *Животиње*, 4. *Лица, јунаци* (реални људи, представници одређених категорија – мајка, старац, маћеха, близанци; носиоци одређених обреда – додоле, коледари, полазник, чауш; свеци; персонификовани празници; демони); 5. *Време* (годишњи календар, дани у недељи, део дана и ноћи); 6. *Локативи* (простор, географске одреднице типа мочвара, шума, језеро, река, пећина; ритуално обележена места – гробље, црква, гумно, бунар, пут, раскрсница; зграде и њихови елементи – кућа,

пећ, прозор, врата, праг; митолошка места – онај свет, рај, Татарске горе); 7. *Атрибутиви* (обележја) – бројеви, боје, облици; 8. *Радње* (обреди, ритуали, игре; обредне радње – обилажење, оборавање, шибане, провлачење; облици говорног понашања – ћутање, псовање; плакање, смејање; заштитне радње; забране; чини; догађаји – сусрет, сан, чудо итд.).

Постоји више типова речничких јединица, неке су општијег карактера, а друге произилазе из њих. Нпр. општијег карактера је *одећа*, а одатле су изведене јединице: *марама, појас, кошуља, панталоне* итд.

Постоји устаљени образац обраде јединице, који може варирати у зависности од типа јединице. Тако се *супстантиви* обрађују по обрасцу: 1. Опис облика; 2. Главни називи код словенских народа; 3. Семантичка и симболичка карактеристика; 4. Сфера функционисања; 5) Секундарни облици функционисања (приказивање на тканинама, везовима, резбарији); 6. Фолкорни подаци (загонетке, снови, предзнаци, предања о пореклу итд.). Митолошка бића се обрађују кроз следеће елементе: 1) Називи и фразеологија, 2. Спољашњи облик, 3. Порекло и преобраћања, 4. Места боравка, 5. Време појављивања, 6. Карактеристичне радње; 7. Фолклорни подаци о њима.

У огледној свесци наведен је целокупни списак одредница, чији је број око 1440, које ће бити распооређене у пет томова. Први објављени том има 577, други и трећи по 697 страна. Очекује се да целокупно дело буде обима око 3000 страна. На основу увида у три објављене свеске предвиђени списак јединица не поклапа се у потпуности с обрађеним јединицама – много више јединица је додато, а само неке раније предвиђене су испуштене (дечји фолклор, народна драма итд.).

Предвиђено је да последња свеска садржи и посебан тематски регистар.

Израда речника базирана је на следећим групама извора: 1) Етнографски радови и грађа о појединачним словенским традицијама (монографије и студије у часописима); 2. Радови о посебним елементима и темама традиционалне народне културе; 3. Речници митологије, фолклора, обреда и веровања; 4. Попуњени упитници на терену; 5. Дипломски и магистарски радови студената Филолошког факултета МГУ и других факултета и института.

По мишљењу аутора фолклорна грађа (песме, бајке, загонетке итд.) не улази у основне изворе, јер она треба да буде предмет посебних речника фолклора. Међутим, она није у потпуности искључена. Коришћена је само у оној мери у којој фолклор ближе одређује обредни или митолошки аспект описиване јединице.

У првом тому наведена је врло обимна библиографија извора на близу 50 страна. У осталим томовима објављена библиографија се иновира.

У изради овог речника учествује стални колектив и спољни сарадници. У првом тому, осим Толстојевих, узели су учешће следећи стални сарадници: Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура, Г. И. Кабакова, Е. Е. Левкијевска, В. Ј. Петрухин, А. А. Плотникова, О. А. Терновска, В. В. Усачова. У другом и трећем тому, осим Никите Толстоја, више не учествује О. А. Терновска, али је колектив проширен новим сарадницима и то: О. В. Белова, М. М. Валенцова, И. А. Седакова и Е. С. Узењова. Уз сталне сараднике у првом тому одреднице је писало још 18 спољних сарадника, међу њима су и шире познати истраживачи, као што су: В. Н. Топоров, Б. Н. Путилов, Л. Г. Невскаја, А. Л. Топорков, А. Ф. Журављов итд.

По плану, на почетку израде речника била је извршена оваква подела одредница: Н. И. Толстој – српска и словеначка традиција, календарски и оказионални обреди; С. М. Толстој – белоруска и српскохрватска традиција – обреди везани за рођење детета, погребни обреди, календар, оказионални обреди; Л. Н. Виноградова – пољска и словачка традиција, зимски обреди, календар, демонологија, фолклор; А. В. Гура – руска, украјинска и лужичка традиција, свадбени обреди, животиње, птице, астрономија и метеорологија; О. А. Терновска – руска и чешка традиција, летњи обреди, обреди везани за стоку, инсекти. Касније А. Плотникова добија за обраду највећи део српске и хрватске традиције; Е. Левкијевска – највећи део демонологије; Е. Узењова и И. Седакова – бугарску традицију, Т. Агапкина и Усачова – биљке.

Израда енциклопедијског речника *Словенске старине* иде у ред базичних дела и има далекосежан значај за разумевање словенске традиционалне културе. Аутори одредница трудили су се да на равноправан начин прикажу битне податке из свих словенских националних култура, па је зато ово дело од значаја за све словенске народе. Оно ће бити незаменљива приручна литература за истраживаче разних питања у оквиру своје културе, јер даје неопходне паралеле код других словенских народа, чиме се утврђује ареал распрострањења датих појава и пружа могућност за њихову свестранију анализу. Може се слободно рећи, да данас у свету нема значајнијег пројекта о словенској духовној култури у реализацији, од израде руске петотомне енциклопедије *Славянские древности*.

На основу овог вишетомног дела, уз учешће истих аутора и уз сарадњу још двојице истраживача из Срби-

je, objavljena je na srpskom jeziku, u jednom obimnijem tomu, knjiga pod na-

zivom *Словенска митологија. Енциклопедијски речник.*, (Београд, 2001)

Љубинко Раденковић

THEOLOGISCHE LITERATUR DES MITTELALTERS IN BULGARIEN
UND SERBIEN 865–1459

G. Podskalsky, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459*, Editions Beck, Munich, 2000, 578 pp.

Avec un patrimoine scripturaire dans une large mesure commune et une circulation des textes favorisée par l'absence de barrière linguistique, les littératures bulgare et serbe du Moyen Age se côtoient au point qu'il est parfois difficile de les différencier. D'une ambition plus limitée, l'étude d'Émile Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, avait néanmoins sous-entendu ce caractère régional de la littérature slavo-byzantine dans le Sud-Est européen.

Le plus grand mérite de l'ouvrage de Gerhardt Podskalsky est de livrer pour la première fois une étude systématique de ces deux littératures dont le caractère essentiellement théologique fait qu'on peut la considérer comme pratiquement exhaustive. Cela serait encore plus vrai si le riche héritage des apocryphes y était inclus de manière accomplie et systématique.

En tout état de cause, l'étendue et la qualité de ce travail méritent le plus grand intérêt, d'autant que cette littérature était sensiblement méconnue et mésestimée en dehors des cercles restreints des spécialistes, tant et si bien qu'on a pu lui dénier tout apport original et créatif. Ce jugement hâtif et réducteur, même lorsqu'il provient d'un Likhatchov, (*Poétique historique de la*

littérature russe, Lausanne-Paris, 1988), ne pouvait s'expliquer que par le manque d'études de synthèse et d'envergure, que le travail de Podskalsky vient combler. Ce qui est d'autant plus important lorsqu'on tient compte du rayonnement de cette littérature bien au-delà de son berceau balkanique, de son importance dans la transmission de la pratique liturgique et de la spiritualité, de la pensée et de la culture balkano-slave et surtout byzantine, vers le monde slave et assimilé de l'Est européen.

Après l'introduction générale et méthodologique, une importante et fort utile introduction historique (p. 15–168) situe la culture théologique balkano-slave du Moyen-Age dans son contexte ecclésiologique et institutionnel. L'essentiel de l'ouvrage (p. 169–523) est consacré à la littérature théologique classée par genres et catégories de textes, passés en revue selon les chapitres.

1. Homilétique, 2. Ascétique, 3. Exégèse, 4. Dogmatique, apologétique, polémique, 5. Hagiographie, 6. Liturgique, 7. Chronologie, 8. Droit canon (*Kanonistik*) et [9. Rapports de pèlerinage (*Wallfahrtsberichte*)]

L'étendue des chapitres cités accuse une disproportion considérable, en rapport à l'importance de tel ou tel genre dans la littérature ecclésiastique slavo-byzantine. C'est ainsi que